

A „szabad egyház” gondolata a 19–20. századi protestáns egyházjogászok műveiben

KÖBEL SZILVIA

Jelen tanulmány azokról az egyházi mozgalmakról és a közjogi következményeiről szól, amelyek a 19–20. században a protestáns népegyházakban, ezen belül is különösen a református egyháznak az államhoz való viszonya, valamint a református egyházalkotmány kérdései körül forogtak. Ezeknek a mozgalmaknak a célja összefoglalóan az egyház megreformálása volt, azonban a mozgalom rendszerint mégsem maradt csupán egyházi „belügy”. A mozgalmak az egyházszakadásokat – Kováts J. István egyházjogász szavaival (1947) a „szabad egyházak alakulását” – hozták magukkal: skót, svájci, holland, wales-i szakadásokat, de az 1905-ös francia szeparációs törvényt, valamint az 1865-ben megalakult német, majd az 1871-ben létrejött magyar protestánssegyeletet is idesorolhatjuk. A mozgalmak eredményeként az egyházak státusát, a vallásszabadságot érintő új állami törvények is születtek. A bemutatott szabad egyházi mozgalmak közös jellemzője volt, hogy egyidejűleg az államtól és a saját egyházi szervezetüktől való – elsősorban anyagi és személyi kérdéseket illető – szabadságért is küzdöttek, és nem szándékoztak új hitvallású egyházat alapítani. A korabeli egyházjogi és teológiai szakirodalomban, valamint a jogalkotásban a téma szinte megkerülhetetlen lett.

The Thought of the “Free Church” in the Writings of Protestant Jurists during the 19–20th Century

This study presents the church movements and their legal consequences, which took place in the 19–20th century in Protestant churches, specifically the relationship of the Calvinist churches with the state and the questions surrounding their constitution. The goal of these movements was to reform the church itself; however, they were often more than just “home affairs”. The movements brought disruption and separation – with the words of Kováts J. István, Protestant jurist: “the formation of free churches” (1947) – in Scotland, Switzerland, the Netherlands and Wales, and later brought the French Separation Law in 1905, as well as the Protestant Association first in Germany (1865) and later in Hungary (1871). As another result of the movements, new national laws were enacted regarding the legal status of churches and religious freedom. A common characteristic of the previously mentioned “free churches” was, that they struggled for their independence from their main church as well as from the state – including financial and

personal matters – and that they did not want to form a new confession. This topic became unavoidable in the canonical and theological literature, as well as in the legislation of the period.

Bevezetés

A „szabad egyház” kifejezés hallatán manapság azokra a kisebb keresztény vallási közösségekre gondolunk, amelyek a két világháború között „szekta” elnevezéssel tűrt felekezetek voltak, majd a második világháború idején mint a honvédelem érdekeit veszélyeztető szervezeteket betiltották 1939-ben, aztán 1945-ben belügyminiszteri engedéllyel újra tarthattak összejöveteleket, és először a Szabadegyházak Szövetségébe, később pedig a Szabadegyházak Tanácsába tömörülve működhettek.¹ A szabadegyházakra általában a népegyházaktól megkülönböztetve, a hitvalló, önkéntes tagság jellemző.

Jelen tanulmányban nem az említett szabadegyházakról lesz szó, hanem azokról a mozgalmakról és a közjogi következményeiről, amelyek a 19–20. században a protestáns népegyházakban, ezen belül is különösen a református egyháznak az államhoz való viszonya, valamint a református egyházalkotmány kérdései körül forogtak. Ezeknek a mozgalmaknak a célja összefoglalóan az egyház megreformálása volt, azonban a mozgalom rendszerint mégsem maradt csupán egyházi „belügy”. A korabeli egyházjogi és teológiai szakirodalomban ez szinte megkerülhetetlen téma lett. Kováts J. István egyházjogász professzor 1947 nyarán – még az 1947. évi XXXIII. törvénycikk² megszületése előtt – már nyugdíjas teológiai tanárként zárta le *A református egyházalkotmány alapvető kérdései – a reform kérdések* című művének a kéziratát, amely aztán a következő évben, 1948-ban, az *Egyezmények* megkötésének³ évében jelent meg. A rendszerváltás előtt Kováts J. műve volt az utolsó átfogó protestáns egyházjogi monográfia. Kováts J. a könyve utolsó fejezetében több pontban sorolta fel azokat a területeket, amelyekben a reformok szükségességét látta, és a legvégén apró betűs lábjegyzetben kifejezte, hogy örömmel venné, ha a reformkérdések iránt őszintén érdeklődő(k) és azok megvalósításáért fáradozó egyháztagok közölnék vele észrevételeiket. Mi, kései „érdeklődők”, már nem tudjuk vele közölni az észrevéte-

1 1939. évi 363.500. számú BM rendelet a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták működésének megszüntetéséről, valamint BMKI 250.105/1945. VI. 3. rendelet, amely a Szabadegyházak Szövetségének kérelmére engedélyezte a tagegyházak (baptista, metodista, adventista, ókatolikus, keresztény testvérközösségek, üdvhadsereg, Krisztus-hívő zsidók gyülekezete) számára a vallási összejövetelek megtartását, valamint a prédikátoroknak igazolvánnyal történő ellátását. Lásd ehhez: KÖBEL 2005, 24–28.

2 A bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről szóló 1947. évi XXXIII. törvénycikk. Kiadva: 1947. december 23.

3 1948-ban a magyar állam négy történelmi egyházzal kötött megállapodást: református, evangélikus, unitárius és izraelita felekezetek. Lásd: *Magyar Közlöny* 1948/227., 271. és 276. számai.

leinket, de az utókorral megismertethetjük annak tartalmát, és megfogalmazhatjuk a reflexióinkat a reformáció elindulásának 500. évfordulója alkalmából. A könyv megjelenését követően a történelem olyan fordulatot vett, amely politikai rendszerben Kováts J. Istvánt a népi demokrácia ellenségének bélyegezték, és a szó szoros értelmében a haláláig megfigyelés alatt tartotta a politikai rendőrség. Még a temetéséről is jelentett „Tóth Péter” fedőnevű (a továbbiakban: fn.) ügynök, aki nem melleleg a református egyház esperese, Kováts J. István egykori tanítványa volt.⁴

Kováts J. említett monográfiájában az állam és a keresztény egyház viszonyáról példás tömörséggel és egyszerűséggel így ír: „Először az államhatalom üldözi

4 1948-ban megjelent egyházjogi monográfiájában Kováts J. a református egyházalkotmányának Kálvin szellemisége szerinti megújulását sürgette. Ez a törekvés éppen ellentéte volt annak, amit a pártállam az egyházakkal szemben elvárt. A Megújulási Mozgalom tagjait az állambiztonság megfigyelte. Kováts J. István temetésén is ott volt a politikai rendőrség „Tóth Péter” fedőnevű ügynöke. Az ügynöki jelentésből azt tudjuk meg, hogy a temetésen jelen volt mások mellett Ravasz László egykori püspök és Dobos Károly „volt fasori lelkész” is. Az ügynök arra hívta fel az állambiztonság figyelmét, hogy „ők voltak a Megújulási Mozgalom vezérei”, a temetésen „meglehetősen intim beszélgetést folytattak”, „egymás személyes élete, munkája iránt érdeklődtek”. A tartótiszt megjegyzéséből kiderül, hogy az ügynök „feladatán kívül” (tehát önszorgalomból) jelentett. A tartótiszt az értékelésében azonban megjegyezte, hogy a „temetésen résztvevők megjelenése arra mutat, hogy a Megújulási Mozgalom volt hívei a kapcsolatukat (sic!) tartják egymással, s sajnálkozóan beszélnek egymás sorsáról”. Forrás: ÁBTL – 3.1.2. – M – 25802/1/324–325. „Tóth Péter” fn. ügynök Munkadossziéja.

„Tóth Péter” fedőnevű ügynök, református esperes, Kováts J. István egykori tanítványa, 1961. június 20-án Kováts J. István nyugalmazott államtitkárról és teológiai professzorról adott jelentését a tartótiszt a következőképpen értékelte: „Az ügynök Kováts J. Istvánról adott jelentése értékes. Abból megállapítható, hogy Kováts István a népi demokratikus rendszer ellensége, aki abban reménykedik, hogy a rendszer nemsokára meg fog változni. [...] Új feladat: Állapítsa meg, hogy Kováts Istvánt milyen politikai kérdések foglalkoztatják, hogyan képzei el a rendszerváltozást, milyen külső és belső erők segítségére számít és ő maga jelentős lehet-e e tekintetben. [...] Feladatát meghatározva utasítottam az ügynököt, hogy Kováts Istvánt július 4-én keresse fel a lakásos. [...] Látogatása során a szokásos – egészségi állapot és családtagok utáni – érdeklődés során kezdjen el panaszkodni, hogy sok a probléma az egyházmegyében és vessen fel ilyen problémákat, melyből jelenleg van bőven. Mondja el, hogy a tsz. [termelőszövetkezet – KSZ.] szervezés okozza a legnagyobb problémát, mert ha a lelkészek ösztönén megmondják a parasztoknak azt, ami a szívüket nyomja a tsz. szervezéssel kapcsolatban, akkor a hatósággal gyűlik meg a bajuk. Ha meg az ellenkezőjét mondják, az nem becsületes, de meg a parasztok is eltávolodnak az egyháztól. Panaszkodják arról is, hogy kevés a nyugdíjazáshoz az egyház pénze és ha nem lesz rövidesen valami változás – ami által az állam az anyagi támogatását felemelné – akkor nem lesz miből fizetni a nyugdíjas lelkészeket. Ha Kováts úgy reagál előtte is, hogy rövidesen változás lesz, akkor kapaszkodjon bele a kérdésbe és kérdezze meg, hogy Kováts prof. miből gondolja ezt. Mondja el, hogy neki az a véleménye, hogy a hazai erők – akiktől a változást várni lehetne – az 1956-os 'forradalom' után úgy meg lettek félemlítve, hogy azok nem mernek tenni semmit. Mondja el, hogy ő nem hiszi azt, hogy Magyarországon van olyan erő, mely egy forradalmat tudna kirombantani, mert azt a nyugati hatalmak nem támogatják, hisz 1956-ban sem adtak hathatós segítséget, mert azok is félnek. Vessen fel napi politikai kérdéseket, mint pl. Kennedy és Hruscsov találkozó, Hruscsov beszéde stb., és kérdezze meg mi arról a véleménye. Magatartásában legyen nagyon tisztelettudó és szerény mint régen, amikor Kováts még professzora volt. Tegyen úgy, mint aki igen nagyra értékeli az idős professzort és politikai meglátásait, és mint aki el is hiszi azt, amit mond, de mihez tartás végett a részleteket is látni akarja.” ÁBTL -3.1.2 – M-25802. számú dosszié.

a keresztyénséget, majd a keresztyén egyház uralkodik az állam fölött, később az állam az egyház fölött, a XIX. századtól kezdve az egyház függetleníteni igyekszik magát az államhatalomtól és fokról fokra megvalósul a 'szabad egyház szabad államban' elv.⁵ Kováts J. a 19. század derekának szabadelvű áramlatában született törvényekre helyezte a hangsúlyt, mint amelyek vallásszabadságot biztosítottak az egyházaknak: 1848. évi XX. törvény Magyarországon, ehhez hasonló az 1848–49-es frankfurti parlament döntése a vallásszabadságról, valamint az 1850-es porosz alkotmány, amely kimondta, hogy az egyház önállóan igazgassa és rendezze a maga ügyeit, a belső törvényeit maga határozza meg.

Ez a folyamat azonban az egyházszakadásokat – Kováts J. szavaival a „szabad egyházak alakulását” – is hozta magával: skót, svájci, holland, wales-i szakadásokat, de az 1905-ös francia szeparációs törvényt, valamint az 1865-ben megalakult német, majd az 1871-ben létrejött magyar protestáns egyházat is idesorolhatjuk.⁶

Skót szabad egyház

Kováts J. azt írta, hogy „1843-ban a skót szabad egyház megalakulásával indul meg a szabad egyházak mozgalmának áradata”. Itt a lelkészválasztásnál érvényesülő patrónusi jog ellen indult a tiltakozás, amely ügy a legfelsőbb bíróság és a felsőház elé is került. 1842-ben a nagygyűlésen jelen levők kifejtették, hogy melyek azok a területek, amelyek Krisztus uralma alá tartoznak, amibe az államnak nincsen beleszólása. „Inkább kívánnak az egyházból, semhogy legszentebb meggyőződésükből engedjenek” – hangoztatták.

A még Angliától független Skóciában John Knox reformátor munkálkodása nyomán jött létre a református egyház. *A skót parlament 1567-ben államvallássá tette a református vallást.* Gyenge János erdélyi református lelkész 1924-ben írott – szenvédélyes hangvételű – tanulmányában azt írta, hogy „az állam által lett kitartatás azonban nem sok áldást hozott a skót református egyházra”. Gyenge szerint alábbhagyott a hit buzgósága, a főkegyúri jog révén, majd a felvilágosodás hatására a helyzet tovább romlott, és már a 18. században kivált az egyházból több tucat egyházközség. „E kivált egyházközségek legnagyobb része aztán egy közös református egyházi szervezetbe tömörült s megalkották az *Egyesült Presbiteri Egyházat* [United Presbyterian Church]” – írta Gyenge, és ők hozták létre Londonban 1804-ben a Biblia Társulatot. Gyenge rámutatott arra, hogy egy ideig az állami skót egyházra ez jó hatással volt, ám az államilag fizetett papság egyfelől elhanyagolta a hívek lelkigondozását (kényelmes állás), másfelől az ipari forradalom hatására a városi gyülekezetekben 10–15 ezer főre jutott egy lelkész, és új lelkészi állásra nem adtak lehetőséget. Erre a hívek megtagadták az egyházi adó fizetését, és kialakult a lelkészeknek egy csoportja, az úgynevezett evangéliumi párt, amely az egyház lelki újjáépítését tűzte ki célul. Ennek az élére állt dr. Thomas Chalmers lelkész, akinek 34 évesen a glasgow-i 11 ezres gyülekezet gond-

5 Kováts J. 1948, 434.

6 Kováts J. 1948, 435–436.

jaival kellett szembenéznie. Célja az volt, hogy minden 2000 főre jusson egy lelkész, és végső soron az állami és kegyúri beavatkozástól szerettek volna megszabadulni.⁷ Gyenge János így ír a szakadás eseményéről:

„A legizóbb hangulatban gyűlt össze Edinburg városában 1843. május 18-án az állami egyház rendes évi zsinata, melyen 1203 lelkész jelent meg. Mindenki érezte, hogy az egyházra nézve sorsdöntő nagy dolgok előtt állanak. A gyűlés megnyitása után az evangéliumi párt vezetői szenvedélyes hangon követelték a kegyúri jogok azonnali megszüntetésének, továbbá a lelkészeket és híveket egyaránt kötelező, szigorú egyházi fegyelemnek a kimondását. Mivel pedig a többség ennek ellenmondott, megtörtént a szakadás. A jelen volt 1203 lelkész közül 474 kiváló lelképásztor a gyűlés elnökének Welsh lelkésznek és dr Chalmers Tamásnak a vezetésével elhagyta az állami egyház székházát s a városi lakosság hömpölygő tömegétől kisérve, zoltáréneklés közt vonultak végig Edinburg utcáin. Majd a város egyik nagytermében gyűltek össze, hol Chalmers elnökle alatt óriási lelkesedés közt kimondták a Skót Református Szabad Egyház [Free Church of Scotland] megalakítását. A különválásnak, az egyházzszakadásnak szükségességét és kötelességét magukra nézve igazolva látták magában a bibliában is, ahol Pál apostol a korinthusbeli hívó keresztyénekhez, kik hitetlenekkel élnek egy gyülekezetben, ezeket írja: 'Ne legyetek hitetlenekkel felemás igában, mert mi szövetsége van az igazságnak a hamissággal, vagy mi közössége a világosságnak a sötétséggel? Annakokáért menjetek ki öközülök és szakadatok el, azt mondja az Ur és tisztátalant ne illessetek és én magamhoz fogadlak titeket. Én leszek néktek Atyátok és ti lesztek fiaimmá és leányaimmá, azt mondja a mindenható Úr' [II. Kor. 6:14, 17, 18.] A kivált lelkészek egyszerre mindent elvesztettek, ami nekik, javarészt családos embereknek e világ szerint kényelmet, megélhetést, jólétet biztosított. Azonnal ki kellett költözniük a paplakokból, ott kellett hagyniuk kedves templomaikat, elvesztették az államsegélyt, egyszerre megszűnt minden más egyéb járandóságuk is. De nem estek kétségbe. Hatalmas erővel lángolt bennük az Istenben vetett hit és bizodalom. Koldusszegény állapotukban is boldoggá tette őket az a tudat, hogy szabaddá lett a lelkük, az akarásuk és nem kell többé a hitetlen állami és egyházi felsőség előtt meghajolniok. Bátor fellépésük lelkes visszhangra talált a hívők körében. Néhány hét alatt 3000 presbiter, 360 tanító és 150 ezer egyháztag csatlakozott hozzájuk, mely szám csak hamar félmillióra emelkedett fél. A régi állami ref. egyházban jobbára csak a földbirtokosok, ügyvédek és hivatalnokok maradtak bent. A kilépettek az új ref. egyház érdekében oly határtalan áldozatkészséget fejtettek ki, amely példátlanul áll az egyházak történetében. Három év alatt milliókat adtak össze, 700 új templomot, paplakot és iskolát építettek. Edinburgban lelkészképző főiskolát állítottak fel, melynek első igazgatója Chalmers Tamás lett Különösen a nők végeztek óriási erőfeszítést az anyagiak előteremtése körül.

⁷ GYENGE 1924, 3–10.

Szerényebbre szabták a ruházkodás, a háztartás költségeit, sokan közülük beálltak gyárakba, műhelyekbe dolgozni, vagy otthon varrtak, csakhogy minél több anyagi támogatásban részesíthessék az evangéliumi hitet, új szabad ref. egyházat. Chalmers a szakadás megtörténte után négy év múlva 67 éves korában visszaadta lelkét az Urnak, de az új szabad egyházat teljesen megerősödve hagyta hátra. Annak 30 év után már 1115 lelkésze s több, mint egymillió híve lett, az 1900. év okt. 31-én pedig még jobban megerősödött, amikor csatlakozott hozzá a 18. század folyamán keletkezett Egyesült Presbiteri Egyház 500 gyülekezeté és új nevet véve fel, megalkották az Egyesült Skót Szabad Egyházat (United Free Church of Scotland), melynek az állami ref. egyház 1687 gyülekezetével szemben, ma már 1624 egyház-községe van.”⁸

Svájci szabad egyház

Kováts J. következő példaként a *svájci Vaud kanton szabad egyházát* említette. Itt 1845-ben az államhatalom egyfelől meg akarta tiltani, hogy a lelképásztorok a templomon kívüli összejöveteleken is részt vegyenek, másfelől pedig a lelkészekkel a szószékről akarta ajánlatni az új egyházalkotmányi tervezetet.⁹ Gyenge János szerint a hitélet romlásához ez esetben is nagyban hozzájárult az, hogy a lelkészek tetemes államsegélyt kaptak, és elkényelmesedtek. Gyenge János kiemelte, hogy amikor az egyik kanton világi vezetői 1839-ben a svájci református egyház hitelvéinek foglalatát, a „Helvét hitvallást érvénytelennek mondták ki”, „az egyház lelki megújulását követő lelkészek száma annyira megnőtt, hogy 1845. november 11-én Lausanne városban 165 lelkész kimondta az államsegélyes egyháztól való azonnali elszakadást és 'Szabad Egyház' [Église libre] név alatt új egyházat alakítottak”¹⁰ 1848-ban létrejött a *genfi szabad egyház*, majd 1874-ben *Neuchatel-ben* is megalakult a *szabad egyház*.¹¹ Később Svájcban (Genfben, Bázelen és Zürichben) 1908-ban *népszavazás* mondta ki az egyháznak az államtól való elválasztását.¹²

A *genfi elválasztásról* a *Keresztény Magvető tudósítást* közölte. Eszerint Genf kantonban 7500 szavazattal 6700 ellenében mondták ki a szétválasztást, Genf városban 1926 szavazattal 1589 ellenében. Az egyházak segélyezése a költségvetésből ezt követően megszűnt, de a templomok, amelyek eddig a községek tulajdonában voltak, az egyház tulajdonai lettek. A Keresztény Magvető tudósítója keserűen jegyezte meg,

8 GYENGE 1924, 3–10.

9 KOVÁTS J. 1948, 434–436.

10 GYENGE 1924, 17–18.

11 KOVÁTS J. 1948, 434–436.

12 GYENGE 1924, 17–18.

A „szabad egyház” gondolata a 19–20. századi protestáns egyházjogászok műveiben

hogy ezzel lényegében a katolikus egyház járt jól, mert miközben Franciaországban a katolikus egyház ellenezte a szeparációt, Genfben támogatta azt anyagi okokból.¹³

Egyházszakadás Hollandiában

1886-ban Abraham Kuyper és a holland államegyház között következett be a szakadás.¹⁴ Az okok itt is hasonlóak voltak. Kuyper 1863-ban lett a Református Egyház lelkipásztora. Az egyház és a társadalom megreformálásának gondolata foglalkoztatta, támogatta egy keresztény iskolarendszer kiépítését. Politikai pályára lépett, részt vett egy református politikai párt létrehozásában. 1900 és 1905 között Hollandia miniszterelnöke volt. Kuypernek az állam és egyház hagyományos kapcsolatával szemben az volt az álláspontja, hogy „szabad egyház szabad országban” működhet. A bürokratizálódott zsinati ügyintézővel szemben azt szorgalmazta, hogy *a gyülekezetek maguk intézzék a saját ügyeiket, az államtól való függés helyett az önfenntartó egyházmoddellel értett egyet. A történelmi kálvinizmust hirdette, és állhatatos kitartása vezetett 1886-ban egyházszakadáshoz.*¹⁵ A kiválás közvetlen oka az volt, hogy az állami egyház vezetői hat Kuyper-párti lelkészt papi állásuktól fosztottak meg azért, mivel azok kijelentették, hogy a konfirmáltaknak a hitvallástétel elmondatása nélkül nem szolgáltatják ki az úrvacsorát. Ekkor 250 egyházközség elszakadt az állami egyháztól, és megalakult a Németalföldi Református Egyház, amely aztán 1892-ben egyesült a már 1834-ben kivált református csoporttal.¹⁶

Francia szeparáció

Közismert, hogy 1905-ben a francia parlament megszavazta az állam és az egyház szétválasztását.¹⁷ A szeparáció egyik, kevésbé ismert előzményeként Gyenge János a következőket írta le: „A francia kormány 1802-ben új alkotmányt készített a ref. egyház számára is, mely teljesen Napóleon zsarnok szellemét viseli magán. Az új egyházalkotmány szerint *a reformátusok csak minden 6000 lélek után alakíthatnak önálló anyagyülekezeteket, mely létszám sokszor csak 8-10 községből verődhetett össze. Minden ilyen öt önálló egyház élén a kerületi zsinat áll, melynek nem lehet több tagja tíznél és gyűlése hat óránál hosszabb ideig nem tarthat. Határozatait, továbbá a lelkészek megválasztását a kormány hagyja jóvá, valamint az erősíti még tisztségekben az egyes*

13 Gyenge írta: „A szabaddá lett svájci ref. egyházak mai helyzetéről dr. Bernáth István, a Kálvini Szövetség elnöke személyes tapasztalatai alapján így ír: 'A svájci egyházak ma az önkéntes adózás alapján tartják fent magukat. A papokat egy központi pénztárból fizetik, melynek jövedelme az egyházi vagyonból és a hívek adományából áll. Az átmenet nagyon próbára tette az egyházat; igaz, hogy a közömbös elemek leváltak az egyház testéről, de a hitélet bensőbb és értékesebb lett.'
Idézi: GYENGE 1924, 17–18.; Lásd ehhez a *Keresztény Magvető* 1907/4. számában a tudósítást: http://epa.oszk.hu/02100/02190/00480/pdf/KM_1907_4.pdf (2017. 11. 28.)

14 KOVÁTS J. 1948, 434–436.

15 KUYPER 1922.

16 GYENGE 1924, 11–16.

17 KOVÁTS J. 1948, 436.

presbitériumok elnökeit is. Ennek ellenében az állam gondoskodik a ref. papság fizetéséről és a lelkészképzés anyagi ellátásáról. E rettenetes állami nyomás az államilag kitarzott egyháztól való elszakadás gondolatát erősítette meg az egyházáért aggódó sok francia lelkipásztor lelkében és 1849-ben a híres szónok és kiváló tudós Monod Adolf párisi lelkész, valamint Gaspari gróf, a kitűnő bölcseleti író Párizsban 30 hithű kálvinista lelkésszel — kiknek száma csakhamar 50-re emelkedett — megalakították a Szabad Francia Evangéliumi Egyházat. [Union des Eglises Evangéliques de France] Az államsegélyes u. n. Nemzeti Ref. Egyház megtartotta továbbra is az állammal való anyagi kapcsolatát, de két nagy csoportra oszlott és pedig tagjai hitelvi gondolkodása szerint orthodox és liberális kálvinista egyházra. Ez volt a helyzet egészen 1905-ig, amikor a Vatikán és a francia kormányok közt a püspökök kinevezése körül folyt hosszú harc után a Francia Köztársaság felbontotta a konkordátumot és kimondta a szeparációt, az egyháznak az államtól való azonnali szétválasztását. Ezzel megszűnt nemcsak a katolikus, hanem a többi egyházakat illetően is a lelkészeknek az állampénztárból való fizetése. E törvény értelmében az összes felekezetek régi hitközségei megszűnteknek jelentettek ki és azok helyett mindenütt új hitközségeket, úgynevezett kultuszegyesületeket kellett szervezni egy éven belül, mert az állam csak ezeknek volt hajlandó átadni az államköltségen épült régi templomokat és más egyházi épületeket. E kultuszegyesületeknek csak önként belépő tagjai lehetnek, tetszésük szerint minden év végével azok ki is léphetnek s így egyháztagsági kötelezettségüket bármikor önként megszüntethetik.”¹⁸

Német és a magyar protestánsegylet

A szabad egyházi mozgalmak körében az 1865-ben megalakult német protestáns egy- let sajátos színterületet jelent. Kovács Albert evangélikus egyházjogász 1878-ban kiadott *Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira* című kötetében olvashatunk az egyletről. Kovács Albert kötetét egyébként az 1871-ben megalakult Magyarországi Protestánsegylet adta ki.¹⁹

18 GYENGE 1924, 21–23. További idézet Gyenge János írásából: „Az egyház és állam szétválasztásának kimondása óriási kihatással volt az összes francia felekezetekre. A tetemes államsegélyek elmaradása bár létalapjában rendített meg minden egyházközséget, de nagy átalakító hatással volt úgy a lelkészekre, mint az egyes egyháztagokra. A papokat kivette a kényelem párnái közül és fokozottabb munkára sarkalta. Addig ugyanis az a pap, tudva, hogy az ő fizetése úgyszólván az állam által, mit se tett a vallásos élet emelésére, míg most, ha azt akarja, hogy megéljen, teljes erővel hozzá kell látnia a gyakorlati vallásos élet felébresztéséhez, hívei egyénekenkénti és családonkénti lelki gondozásához, mert csak így számíthat arra, hogy hitközségébe elegendő egyháztag iratkozik be, akik buzgó munkáját látva, készek az ő és családja megélhetéséről tisztességes módon gondoskodni. Az egyes hívekre pedig abban van az államtól való szétválásnak a nagy áldása, hogy felébredt az egyháztagokban az egyház és annak intézményei iránti áldozatkészség, erősödött a felelősségérzet, mélyült a hitélet abban a tudatban, hogy ők az állam parancsoló befolyásának megszűntével egyházuknak kizárólagos oszlopaivá s mint ilyenek Isten országa építésében lelkipásztoraiknak a legszentebb munkát vállaló segítő társai lettek.”

19 KOVÁCS 1878.

Kovács Albert közlése nyomán azt tudjuk meg, hogy az egylet bölcsője a badeni nagyhercegségben volt, ahol az 1848-as szabadságmozgalom elnyomását követően az 1855-ik évi zsinaton a lelkiismeret szabadságát korlátozó intézkedések történtek. A reformpárt a világiak erejére támaszkodva szeretne volna az egész német protestantizmust szabadságban részesíteni, és az egyházalkotmányt megváltoztatni. 1863-ban határozták el a „német protestánssegylet” megalakítását, amely aztán 1865-ben alakult meg „azon protestánsok körében, kik a protestáns egyházaknak az evangéliumi szabadság szellemében [...] való megújulására törekcszenek”²⁰

Az egylet megalakulásának mind *valláserkölcsi*, mind *egyházjogi* indokai voltak. Egyfelől az *egyház vallás-erkölcsi életét szerették volna emelni*, másrészt az *egyház-szervezet reformját a „községi elv alapján”* képzelték el. Mindezt úgy szándékoztak elérni, hogy a tartományi egyházak szerves összeköttetésben legyenek egymással, leküzdjék a „protestánsellenes hierarchiai törekvéseket” az egyes tartományi egyházakban, és előmozdítsák a keresztényi türelmet a különböző hitvallások között. Az egylet vezérkarának az volt az álláspontja, hogy a német egyháznak a legfőbb baja a hibás szervezete, amely a népet kizárja az egyházi ügyek intézéséből, és „az egyházat a fejedelem és udvarai teológusai eszközévé teszi”; tehát a nép, a gyülekezetek kezébe kell adni az „egyházi hatalom súlypontját”, amint az a reformáció „első gondolata” volt.²¹

Kovács Albert idézte *Bluntschlit*,²² aki az egyletnek több éven át elnöke volt: „A községi elv az egyházi elöljáróságok alakítását nem bízza a papokra vagy a patrónusokra és a régi egyházi hatóságokra; hanem az evangélikus községnek visszaadja önkormányzási jogát, és a szervezetet a zsinat által tetőzi be.” Kovács Albert szerint az egyletnek azért is lehet nagy szerepe a tartományi protestáns egyházak összeköttetésében, mert ezáltal egyfelől a római egyház egységének ellensúlya lehetne, másfelől a „német állami egyesülés” nyomán a „vallási egyesülés” befelé is tekintélyt ébresztené. Idézi az egylet választmányának nyilatkozatát: „miután az osztrák császári állam kilépett a német szövetségből, ezzel az ultramontán és jezsuita törekvések leghatalmasabb támaszukat elveszítették, egyszersmind a német evangélikus nemzeti egyház valóulásának legnagyobb akadályát elenyészett.”²³

Kovács Albert arra is felhívja a figyelmet, hogy *az egylet alapszabályában nem említették meg a német egyházjog (300 éve fennálló) legnagyobb kérdését, ti. „az egyház és állam közötti viszony és a protestáns vallású fejedelem jogi állása az egyházban”*. Erre nézve is *Bluntschlit* idézi, aki az egylet közgyűlésén felolvasta a *téziseit*, amit az egyleti közgyűlés egyhangúlag el is fogadott. A tézisek a következők voltak:

- a) a modern állam nem vallási, hanem jogi társulat, nem vallási, hanem politikai egység;

20 Kovács 1878, 154. Kovács idézte az egylet Alapszabályának 1. §-át.

21 Kovács 1878, 154–155.

22 Johann Caspar Bluntschli (Zürich, 1808. március 7. – Karlsruhe, 1881. október 21.) svájci jogász, jogfilozófus, politikus, egyetemi tanár. *Az általános államjog és a politika története* c. könyve 1875-ben magyarul is megjelent. Forrás: <http://real-eod.mtak.hu/3333/> (2017. 11. 28.)

23 Kovács 1878, 154–155.

- b) a vallás lényegesen független a politikától, ugyanúgy a politika is a vallástól;
- c) a modern állam azonban nagymértékben érzi a vallás közvetett hatását, egyfelől a tömegek vallási hangulata befolyásolja a politikai nézeteiket, másfelől a papságnak tekintélye és hatalma van, amit érvényesíthet az állam mellett vagy ellen;
- d) a modern állam nem lehet közönyös sem a nemzet vallásos nevelése, sem a tartományban levő egyházak intézményei iránt;
- e) a mérték, amely szerint az állam az egyházak „becsét” meghatározza, azok jótékony vagy káros befolyása a népjólétre;
- f) a modern államnak nincs külön hitvallása;
- g) különböző confessiók együttélése egy államban azért előnyösebb, mivel ezáltal az államnak a confessiókon kívülállása kétségtelenebb, és politikai elhatározásai szabadabbak;
- h) mind vallási, mind politikai igazság, hogy a keresztyénség az államtól független, viszont a keresztyénség nem szabhatja meg az állam alkotmányát és törvényeit;
- i) az állam a dogmatikai elveket és ellentéteket az egyházak és egyének szabadságára bízza;
- j) a dogmáknál jobban érdekli az államot az egyház szervezete, mivel abban a hatalom és a tekintély elemei vannak;
- k) de mind a dogmánál, mind a szervezetnél nagyobbra értékeli a modern állam azokat az erkölcsi és humán erőket, amelyek a keresztyén vallásban hatnak, ezen erőket kímélni és védelmezni kötelessége az államnak.

Kovács Albert megjegyzi, hogy a német egyet az egyház és az állam különválasztását nem tűzte ugyan a zászlajára, de „*alapos és méltányos különbséget* akar tenni a kettő között”. A községi elv „kizárja” az addigi „fejedelmi consistoriumi kormányzást”. Az egyházkormányzati elveket az egyet tehát a következőképpen képzelte el:

- a) az egész szervezetnek alapja és minden egyházi jognak forrása a vallásos gyülekezet;
- b) a gyülekezet önállósága és függetlensége mind az államtól, mind az egyházi felsőbb hatóságoktól egészen azon határig, amíg a nemzeti egyház egységével összeegyeztethető;
- c) a tartományi egyházak széles körű autonómiája történelmi alapon;
- d) a tartományi egyházak egységbe olvadása a nemzeti egyházban;
- e) az államétől különálló egyházszervezet, amelynek alapja a vallási gyülekezet, képviseleti alapon;
- f) a világi elem részvétele a szervezet minden fokozatán, a badeni alkotmány alapján a papi elnökség mellett paritás alapján;
- g) az egyház függetlensége az államtól a tisztán vallási dolgokban;
- h) az állam jóakarátú befolyásának elfogadása az egyház világi természetű ügyeiben;
- i) egyház és állam egysége a „harmonikus népéletben”.

Kovács Albert úgy összegzi a német egylet téziseit, mint amelyek „*az ős reformátori egyházalkotmányi elvek, megtisztulva a századok küzdelmében*”, és annak ellenére, hogy akkorra még csak a badeni egyházban sikerült ezt keresztülvinni, a német közgondolkozásban azonban már nagy teret kapott.²⁴

Mikler Károly evangélikus egyházjogász, az *1906-ban* megjelent *Magyar Evangélikus Egyházjog* című monográfiájában is ír a német egyletről: „Az 1865-ben alakult német protestáns egylet egyházszervezeti törekvéseinek néhol (pl. Baden) sikerült reformálnia a fejedelmi consistorialis egyházkormányzati rendszert, egyrészt a lehetőségig *függetlenítvén a gyülekezetet úgy az államtól, mint a felsőbb egyházi hatóságtól*, másrészt a világi elem bevonásával széles körű autonómiát biztosítva a német tartományi egyházaknak.”²⁵

A német protestáns egylet hetedik közgyűlésén 1873-ban részt vett a magyar egylet egy unitárius tagja, *Simén Domokos* is megfigyelőként. Az ő beszámolója szerint két fontos téma volt az ülésen: a polgári házasság kérdésében állásfoglalás, valamint az evangélikál-protestáns egyházalkotmány szervezete.²⁶

A *magyar reform egyletnek 1871-ben* volt az *alakító közgyűlése*, amelyen Kovács Albert is jelen volt, ő elnökölt. Az egylet interkonfesszionális jellegű volt. A megalkakulásnál volt olyan elképzelés, hogy szabadelvű katolikusok, sőt, nők is tagok lehetnek (ez utóbbit azzal indokolták, hogy a reformokat a gyermeknevelésnél kell elkezdni, amelyhez kiseddévők és árvaházak kellenek). Hosszas vita után végül a *Magyarországi Protestáns egylet* lett az elnevezése. Az alapszabály szerint az egylet az egyházkormányzásban a képviseleti elv megvalósítására törekszik, és semmiféle politikai pártállást nem foglal el.²⁷

Magyar reformkori törvények – államsegélyes szabadegyház

Kovács J. István a szabad egyházak összefüggésében – idézett monográfiájában – a *magyar reformkori eseményekre* irányította a figyelmet. Azt írta, hogy az *1848. évi XX. törvény* után a római katolikus egyház nem volt államegyház többé, a *református egyházat* viszont úgy jellemzi, hogy „*sem nem államegyház, sem nem szabad egyház, hanem valami keveréke ennek a kettőnek: államsegélyes szabadegyház*”.²⁸ Kovács J. fellevenítette, hogy a törvény megszületése előtt a hivatalos egyházi testületek részéről vetődött fel az „államosítás” gondolata. Az érmelléki református egyházmegye 1847 márciusában felterjesztést intézett a tiszántúli egyházkerülethez, hogy a vármegyék útján az országgyűlés olyan országos pénztárt állítson fel, amelyből az egyházi és iskolai tanítók rendszeresen kapják a fizetésüket. A király ígéretet tett arra, hogy törvényjavaslatot fog előterjeszteni. 1847 áprilisában a bihari egyházmegye is

24 KOVÁCS 1878, 154–157.

25 Lásd MIKLER 1906, 317.

26 SIMÉN 1973.

27 FERENCZ 1871.

28 KOVÁCS J. 1948, 436.

azt kérte, hogy az országgyűlés rendelje el az egyházi adóknak országos közpénztárba gyűjtését, és ebből az alapból fizessék az egyházi tisztviselőket. Az 1848. évi XX. törvény 3. §-a kimondta, hogy „*minden bevett vallásfelekezett egyházi és iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztessenek*”. Kováts J. arra mutatott rá, hogy a lelkészek és a tanítók előre sejtették a papi tized megszűnését, és a XX. törvény-cikk elfogadása után „az államsegélyes egyházpolitika föltartóztathatatlanul megindul a maga útján”.²⁹

Összegzés

A bemutatott szabad egyházi mozgalmak közös jellemzője volt, hogy egyidejűleg az államtól és a saját egyházuktól való szabadságért is küzdöttek, és nem szándékoztak új hitvallású egyházat alapítani. Kováts J. István a könyvének végén azt fogalmazta meg 1947-ben, hogy – meglátása szerint – a magyar református egyház nagy kérdése az „államsegélyes egyházpolitika rendszeréről a szabad egyház rendszerére” való áttérés, a „népegyház rendszeréről az önkéntes csatlakozáson alapuló, hitvalló egyház rendszerére térés”, valamint az önkéntes adózás rendszerére való áttérés. Ez a rendszer azonban Kováts J. szerint csak úgy tud fennmaradni, ha „erőteljes lelki frontot épít ki és lelkiségét külsőképpen is kifejezésre juttatja alkotmányában azzal, hogy valóban presbiteri rendszerűvé teszi azt”.³⁰

Most már érthető, hogy 1949 után miért tekintett a pártállami hatalom Kováts J. Istvánra úgy, mint a népi demokrácia ellenségére. Az államszocializmus el- lenségés elválasztási környezetében továbbra is maradt az „államsegélyes egyház” modellje, a zsinatpresbiteri rendszer erősödése helyett pedig a központosított egyházalkotmány vált meghatározóvá. Kialakult a szolgálat teológiája, továbbélt a főkegyúri jog, valamint az egyházi törvények érvényességének állami megerősítése is. Így Kováts J. szabad református egyházzal vallott felfogásának éppen az ellenkezője bontakozott ki a pártállami évtizedek alatt.³¹

Felhasznált irodalom

ÁBTL – 3.1.2. – M – 25802. „Tóth Péter” fedőnevű ügynök Munkadossziéja.

BLUNTSCHLI, Johann Caspar (1875): *Az általános államjog és a politika története*. Budapest.

FERENCZ József (1871): Az egyházi reformegylet alakító közgyűlése. *Keresztény Magvető*, 4. sz. Forrás: http://epa.oszk.hu/02100/02190/00236/pdf/KM_1871_04_283-294.pdf (2017. 11. 28.)

GYENGE János (1924): *A református szabad egyházak története*. Nagyvárad, 1924. június 10. Forrás: <http://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/1924/1481707052.pdf> (2017. 11. 26.)

KOVÁCS Albert (1878): *Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira*. Budapest, Magyarországi Protestánsok Egyesülete.

29 Kováts J. 1948, 440–441.

30 Kováts J. 1948, 452–453.

31 Lásd ehhez: KÖBEL 2017.

A „szabad egyház” gondolata a 19–20. századi protestáns egyházjogászok műveiben

- KOVÁTS J. István (1948): *A református egyházalkotmány alapvető kérdései – a reformkérdések*. Budapest.
- KÖBEL Szilvia (2017): *A „szolgáló egyház” törvénykönyve. Az államszocializmus hatása a református egyházalkotmányra és a református egyházi törvényekre*. Kézirat, Budapest.
- KÖBEL Szilvia (2005): *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- KUYPER, Abraham (1922): *A kálvinizmus lényege*. Fordították: Csűrös József és Czeglédy Sándor. Budapest.
- MIKLER Károly (1906): *Magyar evangélikus egyházjog*. Budapest. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusEgyhajzogiMuevek_1906_egyhazjog/?pg=328&layout=s&query=egylet (2017. 11. 28.)
- SIMÉN Domokos (1873): A német protestáns egyház 7-dik közgyűlése. *Keresztény Magvető*, 3. sz. Lipcse, 1873. augusztus 5-én. Forrás: http://epa.oszk.hu/02100/02190/00243/pdf/KM_1873_03_294-300.pdf (2017. 11. 28.)

Jogforrások

1939. évi 363.500. számú BM rendelet a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták működésének megszüntetéséről.
1947. évi XXXIII. törvénycikk a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről.
- BMKI 250.105/1945. VI. 3. rendelet.

